

Τριαντάφυλλος Η. Κωτόπουλος

Η Θεσσαλονίκη

Στο έργο των Θεσσαλονικέων πεζογράφων

Ο ρόλος και οι λειτουργίες της λογοτεχνικής πόλης

Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης
Τηλέμαχος Αλαβέρας
Βασίλης Βασιλικός
Γιώργος Ιωάννου
Νίκος Μπακόλας

**2. Οι κλιματολογικές ιδιαιτερότητες
και η λογοτεχνική τους αποτύπωση**

2.2 Βροχή / ομίχλη και ονειρική μεταλλαγή του χώρου

Εκεί όμως που ο αναγνώστης εντυπωσιάζεται από την κυριαρχική παρουσία της βροχής είναι το έργο του Μπακόλα, όπου έχει μετεξελιχθεί από "φυσικό" σε "πνευματικό" σύμβολο, όπως και ο άνεμος Βαρδάρης σε κείμενα άλλων πεζογράφων, στα οποία αναφερθήκαμε παραπάνω. Το φυσικό αυτό φαινόμενο αναλαμβάνει να επιτελέσει πολλές λειτουργίες που συμβάλλουν αποτελεσματικά στην ανάδειξη του φυσικού χώρου της

πόλης και της σχέσης του με τους ήρωες / κατοίκους της μέσα στο αφηγηματικό σύμπαν του συγγραφέα. Στα μυθιστορήματα του Μπακόλα η βροχή συμβολίζει πάνω απ' όλα την κάθαρση. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην *Καταπάτηση*, το έργο όπου ο συγγραφέας πραγματεύεται και διαμαρτύρεται για την καταπάτηση των ιδεολογιών και των οραμάτων στους μεταπολεμικούς χρόνους στην Ελλάδα, το κείμενο αρχίζει με τη φράση: "Ότε δε εισήλθε ο μυστηριώδης καβαλάρης και έριξε από τους ώμους του την κάπα της βροχής [...] εκεί, λοιπόν, χρειάζεται να πέσει ένας όμβρος – όλοι ευαγγελίζονται την κάθαρση" (7). Η βροχή είναι παρούσα με καταλυτικό τρόπο στη μυθοπλασία των περισσότερων μυθιστορημάτων του πεζογράφου. Τα έργα που πραγματικά "κατακλύζονται" από αυτήν είναι *Η Μεγάλη Πλατεία*, μυθιστόρημα στο οποίο η βροχή παίζει τον πλέον σημαντικό ρόλο και συσχετίζεται έντονα με την ιστορία της πόλης, αλλά και με την προσωπική ζωή των ηρώων, *Η Καταπάτηση* και η *Ατέλειωτη γραφή του αίματος*.

Η βροχή ενταγμένη μέσα στο σκηνικό χώρο της πόλης βοηθά το Μπακόλα να υποβάλλει την ατμόσφαιρα και τα συναισθήματα που επιδιώκει. Ο αφηγητής του συγγραφέα φτάνει μάλιστα να ταυτίσει σε κάποιες περιπτώσεις το φυσικό φαινόμενο με το σκηνικό χώρο: "Απ' το μέσα μέρος της βροχής, απ' την πλατεία, ο Δημήτρης διέκρινε να έρχεται ο Άγγελος" (*Η Καταπάτηση*-39) και παρακάτω: "Διασχίζαν πάλι την πλατεία, όπου αστράφτανε τ' απομεινάρια της βροχής, σαν ασύμμετροι καθρέφτες τ' ουρανού, στολίδια τότε ρώτησε ο Δημήτρης απροσδόκπτα «ξέρεις πως μας κάνανε βιβλίο;»" (48). Αλλού η βροχή είναι ουσιαστικά η πρόφαση για να αποτυπωθούν ολόκληρα κομμάτια της πόλης: "Στη Σαλονίκη έφθασε σχεδόν απόβραδο, με μια ψιλή ψιλή βροχή, που μούλιαζε τα ρούχα του και το ππλίκιο υπομονετικά, ενώ το χρώμα και τα δέντρα, σε αντιστάθμισμα, ευωδίαζαν, λες και βάδιζε ακόμη σ' εξοχή. Προχωρούσε από τα σοκάκια, στο Βαρδάρι, σε βρεμένα καλντερίμια, όπου μπλέκαν στο μισόφωτο τα ζώα και οι άνθρωποι, λιγότερο οι άμαξες, και σπανιότερα τα αυτοκίνητα, τα περισσότερα παλιά ταξί με πρόχειρες κουκούλες από караβόπανο, όμως και κάποια φορτηγά που τράνταζαν τον τόπο. Ρωτώντας και ξαναρωτώντας, σαν επαρχιώτης, βγήκε φάτσα στον σταθμό των τρένων και εκεί ανάσανε με ανακούφιση [...] ενώ τώρα η ψι-

χάλα είχε πυκνώσει, έβρεχε για τα καλά – όμως ποιος νοιαζόταν πια;" (*Η ατέλειωτη γραφή του αίματος*: 74-75).

Στην κατασκευή του σκηνικού της δράσης εντάσσονται και οι αναφορές στην εναλλαγή των φυσικών εποχών στην πόλη, που συνδυάζονται με την παρουσία της βροχής. Την πιο χαρακτηριστική καταγραφή της χειμωνιάτικης και της ανοιξιάτικης βροχής συναντούμε στη *Μεγάλη Πλατεία*: "Τους έβρισκε το έμπα του χειμώνα, η πολιτεία βυθιζόταν στο παλιό της μούχλιασμα, κρέμονταν βρόχινες κλωστές και μια ομίχλη" (65) και "το άλλο βράδυ τον κουβάλησε, που έβρεχε συνέχεια, έμπαινε η ανοιξη και μύριζαν τα δέντρα, τα καινούργια φύλλα τους" (137), ενώ την καλοκαιρινή μπόρα στην *Ατέλειωτη γραφή του αίματος*: "Κατακαλόκαιρο ξέσπασε η μπόρα, έριξε βαρείς τους ίσκιους της, σχεδόν σαν να 'κλειναν ξανά οι δρόμοι κι όλα τα περάσματα για το κορίτσι, λες και οι μοίρες, οι καλές και οι κακές, παίζανε το παιχνίδι του, συμφωνημένο και κακό-βουλο" (400). Τέλος, συναντούμε τα πρωτοβρόχια του φθινοπώρου και πάλι στη *Μεγάλη Πλατεία*: "όπου να 'ταν έρχονταν τα πρωτοβρόχια, ο Αι-Δημήτρης, έπρεπε ν' ανάψουν τα μαγκάλια και οι σόμπες, να μπαλώσουν τα παλιά τους ρούχα" (131) και στην *Ατέλειωτη γραφή του αίματος*: "Το φθινόπωρο πλησίαζε, θ' αρχίζαν οι νεροποντές, αργότερα χιονάδες, ίσως και πολύ χειρότερα" (374).

Η βροχή είναι η μόνιμη συνοδός και ταυτόχρονα η κάθαρση της ερωτικής ζωής των ηρώων του Μπακόλα.³⁴ Στον *Κήπο των Πριγκίπων* είναι παρούσα στην ερωτική αναζήτηση του Αγαμέμνονα από την Κασσάνδρα, καθώς και στη γνωριμία του Αγαμέμνονα με την Κλυταιμνήστρα (108). Στη *Μεγάλη Πλατεία* βρέχει στην πρώτη συνάντηση Χρίστου – Αμαλίας: "Μα την ίδια ώρα στάξανε δυο στάλες μες στα μάτια του, κι ύστερα στο μέτωπο και στην παλάμη που την άπλωσε, από πάνω πρέπει να κρεμότανε το μαύρο σύννεφο, πάνω απ' το μαύρο δέντρο. Και ξεκίνησε να φύγει μήπως έπιανε η μπόρα [...] τώρα πέφτανε πυκνές σταγό-

34. Για τις "γονιμοποιούς" βροχές ως αρχαιτυπικά σύμβολα βλ. και Northrop Frye, *Ανατομία της Κριτικής. Τέσσερα Δοκίμια*, μτφρ. Μ. Γεωργουλέα, Gutenberg Το Μυστικό και το Παράδειγμα", σ. 148.

νες" (24), όπως και στις συναντήσεις του Γιάννη και της Αγγέλας (178). Η βροχή συνοδεύει και χαρακτηρίζει τις περισσότερες ερωτικές στιγμές του ζευγαριού αυτού. Τα λόγια του Γιάννη, όταν της μιλά, μοιάζουν: "σαν μαγιάτικη βροχή [...] και θα πάφλαζε η ψυχή της θα ευωδίαζε, σαν το νεαρό χορτάρι και τα δέντρα" (238), ενώ όταν της λέει σ' αγαπώ: "είναι σαν να βρέχει και να περπατώ με το πουκάμισο, να αισθάνομαι που με τρυπάν οι στάλες –μα σιγά σιγά – και να σκέφτομαι πως με ποτίζουν ύπουλα, ίσως μετανιώσω που θα έχω πληγωθεί" (347). Στην *Καταπάτηση* η βροχή εξαγνίζει την "παράνομη" σχέση του Δημήτρη και της Ελένης Β., την δικαιολογεί και τη νομιμοποιεί: "Κι αν η Ελένη Β. κατοικεί σε ένα σύννεφο γεμάτο βλάστηση, δικαιολογείται ο Δημήτρης που επιδιώκει "στον δικό σου κόρφο ν' αποκοιμηθώ αιώνια" [...] Απ' έξω ακουγότανε οι ρόδες των αυτοκινήτων να κυλάνε σε νερά, σκέφτηκε: θα βρέχει, και εκεί ξεχώρισε τα λούκια του σπιτιού να τραγουδούν [...] Όταν βγαίνει έξω είναι νύχτα, από τα λαμπιόνια κρέμονται βροχής κλωστές" (186). Τέλος, στη *Ατέλειωτη γραφή του αίματος* ο Λάζαρος και η Ελισάβετ αναζητούν προστασία από τη βροχή κάτω από τα μπαλκόνια όπου και φουντώνει το ερωτικό τους πάθος (227-229).

Βρέχει σε κάθε σημαντική συνάντηση των βασικών ηρώων του Μπακόλα, η οποία προωθεί την εξέλιξη της δράσης. Στη *Μεγάλη Πλατεία* ο Χρίστος θα ανταμώσει τον Μπακιριτζή με την παράνομη συντροφιά του: "προς τις ερπημές του Βότση, και ανάμεσα στα δέντρα, στον παλιό πευκώνα. Είχε βρέξει το πρωί κι άχνιζε η γη απ' την ομίχλη" (97). Στο ίδιο μυθιστόρημα ο Ηλίας συστήνεται ως θεός της στην Αγγέλα: "Έξω έβρεχε με το τουλούμι και ακούγονταν να κελαηδούν τα λούκια στο τρεχάμενο νερό" (94). Στην *Καταπάτηση* βρέχει κρουνηδόν τη στιγμή που ο Δημήτρης φέρνει ως μάρτυρα στη δίκη τον Πανά (65). Όταν δίνεται νέα αναβολή, η βροχή έχει πια σταματήσει. Στην εξέλιξη της πλοκής ο Δημήτρης συναντά την Αντιγόνη και την Πολυτίμη να περπατούν στην πάνω πόλη μέσα στη βροχή, χωρίς ομπρέλα με τα παπούτσια τους γεμάτα λάσπες, ενώ, όταν οι δύο φίλες επιστρέφουν μετά από μία επίσκεψη στον Στέφανο, αρχίζει μια "φιλή βροχή, σαν χιονόνερο" (162). Και πάλι στην *Καταπάτηση* ο Ηλίας συναντά τον ακρωτηριασμένο γιο του Χάρη σ' έναν μουσκεμένο κήπο του Ιασίου, που θυμίζει τις ευωδιαστές από τη βροχή

εξοχές (169). Στη *Ατέλειωτη γραφή του αίματος* πραγματοποιείται υπό βροχή η συνάντηση του Λάζαρου και της Ελισάβετ: "τον έλουσε μια ξαφνική βροχή, τον έδεσε σχεδόν έξω απ' τον τοίχο, κάτω απ' τη γριά συκιά, βραδάκι [...] παρακαλώντας να μη σταματήσει" (225). Στην τελευταία συνάντηση του ζευγαριού με την κόρη τους Αναστασία, η βροχή είναι και πάλι παρούσα: "Το φθινόπωρο πλησίαζε, θ' αρχίζαν οι νεροποντές, αργότερα χιονάδες, ίσως και πολύ χειρότερα" (374). Στο ίδιο τέλος μυθιστόρημα ο Ηρακλής βρίσκει την Νατάσα υπό καταρρακτώδη βροχή: "Η επόμενη συνάντηση Νατάσας-Ηρακλή έγινε, σχεδόν τυχαία και υπό βροχή καταρρακτώδη, έν' απομεσήμερο καλοκαιριού σ' ένα από κείνα τα μπουρίνια όπου πνίγουν τη Θεσσαλονίκη" (412).

Η βροχή συνοδεύει και τη μυθοπλαστική αποτύπωση σπουδαίων ιστορικών γεγονότων πόλης. Στις περιπτώσεις αυτές δε συνιστά ένα απλό στοιχείο του σκηνικού χώρου. Ο συγγραφέας εκμεταλλεύεται την παρουσία της, αλλά *επινοεί* και την απουσία της, που κάποιες φορές καθορίζει την εξέλιξη των γεγονότων. Το κάψιμο της περιοχής του Κάμπελ, το 1931, ζωντανεύει στη *Μεγάλη Πλατεία*. Ο δημοσιογράφος Χρίστος που "είναι" παρών εύχεται: "να μπορούσε να βρεχε, όμως ήταν ξαστεριά και στέγνα" (166). Ο ίδιος ήρωας στη θέα της βροχής την επόμενη μέρα θα αναρωτηθεί: "δεν μπορούσε να 'ταν χτες" (169). Στο μυθιστόρημα αυτό, καθώς ο Χρίστος επιστρέφει στο σπίτι του μετά τα γεγονότα του Μάν του '36: "Κάπου ακούστηκε σαν μια βροντή, "μπορεί να βρέξει" του μιλούσε η γυναίκα του και τον φιλούσε. Μονάχα που ακούστηκε να τιτβίζει ένα πουλί, θα ήτανε κρυμμένο μες την ακακία, στη χαρά των φύλλων και στην ευωδιά τους" (61). Η βροχή θα ξεπλύνει και θα "καθαρίσει" την πόλη και από τη γερμανική παρουσία, προετοιμάζοντας τον ερχομό των ανταρτών. Το ίδιο περιστατικό το συναντούμε σε δύο έργα του Μπακόλα, στη *Μεγάλη Πλατεία-404* και στην *Ατέλειωτη γραφή του αίματος*: "Όντως, σε δυο μέρες, φύγανε οι Γερμανοί, πρωί πρωί, σκυμμένοι και συννεφιασμένοι, με τα όπλα υπό μάλης, σαν μια μηχανή που 'χε ξεκουρνιαστεί και δούλευε αργά αργά, απρόθυμα, σε λίγο από πίσω τους τρέχανε επονίτες κι άλλοι, πίσω αρκετά, ξεκάρφωναν τις ξενικές ταμπέλες, τις ποδοπατούσαν, φώναζαν, δεν τραγουδούσαν, τρέχανε από δω και από κει, ακολουθώντας αρχηγούς εκείνης της στιγμής, αόρατους για

όλους τους υπόλοιπους, χαμένους σε λιγάκι. Κατά το μεσημέρι, έριξε μια μικρή βροχή, για λίγο, όσο που βράχηκαν οι δρόμοι και κεντήθηκαν τα δέντρα, τα λουλούδια και τα φύλλα, τα μαλλιά των νέων με μικρές σταγόνες. Τότε κατέβηκαν κι οι πρώτοι αντάρτες, γελαστοί, όμως κατάκοποι, μπροστά η ελληνική σημαία, πίσω δυο γραμμές πολεμιστών, παράταιρα ντυμένων" (319). Στη Μεγάλη Πλατεία η βροχή θα συνοδεύσει και την εμφάνιση του Ευρυπίδη Μπακιρτζή, του γνωστού ως "κόκκινου" συταγματάρχη: "τώρα οι νερόνιες οι κλωστές δένανε τη γη στα σύννεφα" (441).

Πολλές φορές ο συγγραφέας μέσα από τους προβληματισμούς των πρώων του θα αναρωτηθεί και θα στοχαστεί φιλοσοφικά χρησιμοποιώντας ως σημείο αναφοράς το αγαπημένο του καιρικό φαινόμενο. Στην Καταπάτηση ο Δημήτρης, κάθε φορά που βρέχει και χώνονται στις φυλλωσιές των δέντρων, προτρέπει τη Δέσποινα να σκεφτεί για τη βαθύτερη σχέση του νερού με τον άνθρωπο: "για συλλογίσου ποιοι και πόσοι είναι που μεταμορφώνονται στη φύση [...] μπορεί ετούτο το νερό να είναι ο ίδιος ο ιδρώτας μας που αναζητά και ξαναβρίσκει τα κορμιά μας, τις παλάμες μας" (23). Μέσα από τις αγωνίες του ίδιου ήρωα ο Μπακόλας προβληματίζεται πάνω στην έννοια του χρόνου και στις εμπειρίες που συσσωρεύει στην πορεία του ο άνθρωπος, χρησιμοποιώντας ως σύμβολο της γραφής του και πάλι τη βροχή: "Είναι ένα βροχερό εφεύρημα, ότι η θλίψη διαλύεται στα δάκρυα [...] Διασχίζοντας τις αχανείς του σκέψεις, ξαναβρίσκει ότι όντως είναι ένα βροχερό εφεύρημα να διασκορπίζει εμπειρίες μες στον χρόνο, ώστε οι ακατανόμαστες φωτιές που έρπουν κι εμφιλοχωρούν ανάμεσα στις μνήμες και στην αντοχή του, ν' ατονούν, να γίνονται εικόνες απ' τα περασμένα, όπου λιώνουσε κι οι λόγχες κι οι λαβωματιές" (79-80).

Τέλος, η βροχή είναι παρούσα σε αξιοσημείωτα ευχάριστα και δυσάρεστα γεγονότα της ζωής των πρωταγωνιστών του Μπακόλα, ακόμη και στο θάνατό τους. Ο γάμος του ίδιου του αφηγητή συνοδεύεται από μια ψιλή βροχή, που σταδιακά μετατρέπεται σε χιονόνερο: "Κι από πάνω, τη μέρα που ήταν να παντρευτούμε, έβρεχε ψιλό-ψιλό, από το πρωί, και μας περούνιαζε [...] Όταν βγήκαμε από την Εκκλησία, γελαστοί κι ευφρόσυνοι, έριχνε χιονόνερο" (Το ταξίδι που πληγώνει: 40-41), όπως και ο γά-

μος της Μαίρης (*Η Μεγάλη Πλατεία*-513). Στην *Ατέλειωτη γραφή του αίματος* ο Λάζαρος μαθαίνει πως θα έχει μία δεύτερη ευκαιρία στη στρατιωτική του καριέρα με το κίνημα του Πλαστήρα εν μέσω βροχής: "*Στη Σαλονίκη έπεσε κείνες τις μέρες μια ευφρόσυνη βροχή, και το ίδιο βράδυ έμαθε ο Λάζαρος πως θα ξανακρινότανε η τύχη του, τα άστρα του*" (121). Η βροχή συνοδεύει και δυσάρεστα γεγονότα όπως τη σύλληψη του Άγγελου και της αγαπημένης του στην Καταπάτση: "*και τους κάλυπτε μια απροσδόκητη νεροποντή [...] ο αναστεναγμός της μπορούσε να σημαίνει, τι καλή βροχή. Όμως δεν υπάρχουν βροχές αιώνιες, ούτε και μπορούσαν να τις επικαλεστούν, και τους στήσανε να τους δικάσουν, τους θυμίσαν πως ο έρωτας κι ο θάνατος πηγαίνουν χέρι χέρι, ειδικά επάνω στα βουνά*" (47). Ο συγγραφέας επιλέγει την παρουσία της βροχής και σε πολλούς θανάτους μυθιστορηματικών του χαρακτήρων. Βροχή ξεσπά μετά τη δολοφονία του Αγαμέμνονα στον *Κήπο των Πριγκίπων*: 142,144, αλλά και στο θάνατο της Ευγενίας στη *Μυθολογία*: "*Και κει πάνω ήρθε ένα σύννεφο απροσδόκητο, δεν τους ρώτησε και άρχισε να βρέχει και σκορπιστήκανε οι ξένοι*" (38). Ο Χρίστος στη *Μεγάλη Πλατεία* βλέπει εφιάλτη και λίγο αργότερα μαθαίνει ότι πέθανε η μάνα του, "*κι είναι νύχτα και μυρίζει σαν βροχή*" (388). Την παρουσία της βροχής συναντούμε το βράδυ που ξενυχτούσανε τη νεκρή Αντιγόνη: "*Κάποια ώρα άστραψε, αργότερα ανοίξανε οι ουρανοί κι αιστανθήκαμε να ξεδιψάει το χώμα*" (*Καταπάτση*-61), στο θάνατο του Μαθιού (*Η ατέλειωτη γραφή του αίματος*-400) και στο θάνατο της κυρίας Τζοβάνας: "*Όστόσο, σ' ένα μήνα πέθανε η κυρία Τζοβάνα. Συγκοπή, είπανε. Θυμάμαι που με πήρε η μπτέρα από το χέρι και πήγαμε στο σπίτι της πεθαμένης, έβρεχε κι η αυλή τους ήταν γεμάτη λάσπες*" (*Το ταξίδι που πληγώνει*-29).